

історичної долі тієї чи іншої особи, але й вироблення певного вміння вести розмову про неї, потрібна своєрідна школа політичного портрета. Герої біографічних заміток часто виступають як «функціональні люди», у яких біографія являє собою зміну посад і місця проживання, складна боротьба ідей і конкретних осіб часом підмінюється спрощеним описанням, а то й створюється досить проблематичний баланс позитивних і негативних рис особи, про яку йдеться. Це зауваження певною мірою стосується і загалом цікавої статті про В. К. Винниченка (с. 140—144).

Особливу увагу привертає зміст розділу «Партія і перебудова: проблеми і перші уроки». Автори не ставлять перед собою за мету систематизоване, всебічне висвітлення цього зламного періоду у житті партії та країни. Для розв'язання цього завдання ще недостатньо відповідного дослідницького, історіографічного фундаменту, джерельної бази. Тому у праці робиться спроба дати відповіді з найбільш важливих, актуальних питань внутріпартійного життя, економічної і соціальної політики, проаналізувати проблеми і завдання, які випливають з рішень XXVIII з'їзду КПРС і XXVIII з'їзду Компартії України. Заслуговує на позитивну оцінку й намагання авторів дати стислу, але ґрунтовну характеристику політичних партій і громадсько-політичних рухів, які нині відіграють роль у політичному житті УРСР (с. 383—396). Завершують книгу інформаційно-довідкові матеріали щодо з'їздів і конференцій Компартії України, кількісного та персонального складу її керівних органів.

Не всі зміщені в збірці статті-відповіді рівноцінно розкривають питання, що порушуються, їх матеріали потребують більшої узгодженості, оскільки трапляються випадки повторення окремих фактів, коментарів дій конкретних осіб. На сторінках видання міститься чимало оцінок різних проявів культу особи, дій адміністративно-командної системи, але відчувається необхідність аналізу причин виникнення і функціонування культу особи. До речі, матеріалів про витоки культу особи і сталінізму, які вміщено на с. 172—176, на наш погляд, недостатньо. Проте, варто наголосити, що йдеться про перші спроби дійсно наукового, ґрунтовного і об'єктивного аналізу і відтворення у стислому вигляді подій минулого і сьогодення, науковці оволодівають збагаченою джерельною базою, відбувається процес розкріпачення мислення суспільствознавців. І рецензоване видання виступає одним із свідчень того, що оновлюється сама історична думка.

Авторські роздуми, історично достовірні факти і обґрунтовані висновки, критичний аналіз подій, які знайшли своє відбиття у книзі «Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді», безумовно, стануть матеріалом для власних читацьких роздумів про історичне минуле та майбутнє нашого суспільства.

Одержано 11.03.91.

Ю. О. КАЛІНЦЕВ (Київ)

В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ.

АРМІЯ І НАРОД: 20—30-ті РОКИ

Київ : Либідь, 1990.— 128 с.

Рецензована книга присвячена висвітленню участі трудящих України у зміцненні Червоної Армії у міжвоєнний період. Вона заслуговує на увагу, зокрема, тому, що у наш час 20—30-ті роки стали об'єктом пильної уваги як істориків, так і широкої громадськості. Це зрозуміло. Адже саме тоді виникли ті вузли численних проблем, які сьогодні

доводиться розв'язувати нашому суспільству. Крім цього, нині багато уваги приділяється Радянській Армії. Останнім часом вона часто перебуває в центрі політичних дискусій, серед певних кіл суспільства поширюються антиармійські настрої, піддаються критиці ленінські принципи радянського військового будівництва. Зрозуміло, що армія є невід'ємною частиною нашого суспільства, і їй притаманні усі ті недоліки, викривлення, порушення законності, які ми спостерігаємо зараз у країні, і від цього падає авторитет Радянської Армії та Військово-Морського Флоту. Не викликає сумніву, що необхідна докорінна перебудова Збройних Сил СРСР, і в цьому плані робляться певні зрушення. Проте аж ніяк не можна погодитися з тими політичними силами, які прагнуть зганьбити принцип єдності армії та народу, кинути тінь на героїчний шлях Збройних Сил нашої країни.

Щоб дати аргументовану відсіч таким здебільшого безпідставним твердженням слід, як показує практика, звернутися в першу чергу до історичного досвіду, якомога ширше і всебічніше використати архівні джерела — неупереджених свідків нашого недавнього і більш віддаленого минулого. Саме цим питанням і присвячена монографія В. М. Волковинського. Наведені у ній факти досить переконливо показують непорушність єдності трудящих мас з особовим складом РСЧА та РСЧФ, доводять, що цей союз був запорукою зміцнення обороноздатності єдиної у 20—30-ті рр. держави робітників та селян, основним політичним принципом будівництва Збройних Сил СРСР. Незважаючи на певні недоліки, труднощі, перекручення багатьох ідей, жорстокі репресії, що зазнали в період культу особи як військові кадри, так і широкі маси трудящих, єдність армії і народу пройшла найрізноманітніші випробування, насамперед у роки Великої Вітчизняної війни, і в цілому успішно витримала їх.

У книзі показано зародження, розвиток шефства трудящих України над Чорною Армією і Чорноморським флотом. Гадаю, вперше у нашій літературі зроблена спроба виділити певні його етапи, нерозривно пов'язані з завданнями військового будівництва. У книзі показано, що в період насильницької колективізації, а потім голодомору 1932—1933 рр., в роки сталінських репресій кінця 30-х рр. військово-шефська робота зводилася практично нанівець, однак знову відроджувалася завдяки тому ентузіазмові та оптимізму, яким була просякнута переважна частина радянських людей, котрі щиро вірили, що піклуючись про армію, вони зберігають мир, створюють сприятливу можливість будувати нове суспільство. У монографії розглядаються усі існуючі тоді форми шефства: матеріальне, культурно-освітнє, ідеологічне, їх роль у поліпшенні якості особового складу РСЧА та РСЧФ, піднесенні його інтелектуального рівня. У тексті містяться цікаві факти, важливий цифровий матеріал, називається досить широке коло підприємств і організацій та частин і з'єднань, над якими вони шефували.

Другий розділ книги, що рецензується, присвячений патріотичним рухам трудящих республіки на допомогу Збройним Силам. З особливим інтересом читаються сторінки, де йдеться про започаткування і проведення у 1921—1923 рр. перших кампаній допомоги армії. Багато нового дізнається читач і про влаштування масових оборонних кампаній у 30-х рр. Досить повно і всебічно висвітлена роль робітників та селян УСРР у підвищенні технічної оснащеності радянських військ. Це і відбудова на зібрані кошти селянською біднотою есмінця «Запте», перейменованого в 1923 р. у «Незаможник», і відродження миколаївськими та севастопольськими корабелями ряду підводних човнів, есмінців «Петровський», крейсерів «Комінтерн» та «Червона Україна» і т. д. Важливо відзначити, що у монографії багато уваги приділено показу активної участі населення України у будівництві в 20 і 30-х рр. Військово-Повітряних Сил, моторизації прикордонних військ, спорудженні на кошти робітників, колгоспників, інтелігенції нових іменних

танків та панцерників тощо. Щоправда, трохи менше (оскільки про це писали інші автори) у книзі показана робота громадськості республіки в оборонних заходах. Однак у цьому питанні автор більш критично за своїх попередників оцінює діяльність Осоавіахіму, Автодоро та ін. організацій, покликаних готувати населення до оборони Батьківщини.

Заслуговує на увагу також ґрунтовний аналіз змісту культосвітньої роботи творчих і наукових установ, аматорських колективів у військах; не можна не відзначити досить рельєфне й повне висвітлення автором громадських зв'язків трудових колективів і воїнів РСЧА і РСЧФ та їх вплив на піднесення бойової і особливо політичної підготовки воїнів.

Наведені в рецензованій книзі свідчення суттєво доповнюють нарис історії Київського Червонопрапорного військового округу та історію Чорноморського флоту, які вийшли у світ кількома виданнями, але обійшли мовчанням багато фактів та подій, які наводяться у монографії В. М. Волковинського.

Ще однією особливістю рецензованої книги є те, що вона доповнює новими маловідомими фактами біографії радянських воєначальників — М. Ф. Фрунзе, Й. Е. Якіра, В. К. Блюхера, В. М. Примакова, Р. П. Ейдемана, М. П. Кирпоноса, партійних та державних діячів — Г. І. Петровського, Х. Г. Раківського, Д. З. Мануїльського, С. В. Косіора, П. П. Постишева, В. Я. Чубаря, М. О. Скрипника, В. П. Затонського. Можливо, вперше дізнаються читачі про активну роботу в військах наших відомих митців Леся Курбаса, І. С. Паторжинського, М. І. Литвиненко-Вольгемут, Г. П. Юри, І. С. Козловського, О. П. Довженка, письменників П. Панча, О. Копиленка, І. Микитенка, М. Куліша, І. Ле, О. С. Новикова-Прибоя, вчених Є. О. Патона, О. В. Палладіна, Д. І. Багалія, М. П. Кравчука, А. І. Бабенка, К. І. Партлі та багатьох інших.

У монографії, яка написана на надзвичайно багатому архівному матеріалі, який раніше практично не був введений до наукового обігу, наведено багато цікавих фактів дружніх і шефських стосунків між підприємствами, організаціями, вузами, колгоспами, культурно-освітніми та науковими установами і військовими частинами. До речі, багато з них можна поновити, спираючись на давні традиції.

Водночас, на нашу думку, варто було б більш критично висвітлити ряд порушених у монографії питань. Зокрема, відзначити пагубність деяких аспектів ідеологічного шефства у 30-х рр.: усвідомлення особливим складом РСЧА і РСЧФ необхідності посилення класової боротьби по мірі просування країни по шляху соціалізму, зміцнення адміністративно-командної системи, спотворення за допомогою «Короткого курсу історії ВКП(б)» у воїнів усвідомлення історичного минулого Радянської держави тощо. Варто було б показати, що армія як невід'ємна і складова частина тогочасного суспільства підтримувала усі деформації, перекручення і злочини, що чинилися в країні Сталіним та його оточенням, насамперед народним комісаром військових та морських сил К. Є. Ворошиловим. Підбиваючи підсумки участі широких верств трудящих в опануванні військовою справою, видається доцільним більш сміливо і відверто сказати, що позитивні показники, як правило, існували здебільшого «на папері», а народ був усе ж таки слабо підготовленим до того, щоб зайняти місце в лавах Червоної Армії і на належному рівні битися з ворогом. Це особливо яскраво показав початковий період Великої Вітчизняної війни.

Однак доцільно зважити на те, що в даній монографії вперше в цілому і на протязі усього міжвоєнного періоду розкривається участь трудящих Радянської України у зміцненні Збройних Сил СРСР (до цього висвітлювалося здебільшого шефство комсомолу над флотом, розгортання оборонно-масової роботи на конкретних етапах історії

радянського військового будівництва і т. ін.). До того ж це зроблено з позицій нашого сьогодення, коли доводиться переосмислювати чимало фактів, подій, явищ. Тому, незважаючи на окремі незначні недоліки, на нашу думку, монографія заслуговує позитивної оцінки і зацікавить усіх, хто цікавиться не лише історією військового будівництва, а й взагалі історією України 1921—1941 рр.

В. М. ВЕЛИГОДСЬКИЙ (Сімферополь)

Одержано 28.02.91.

*Н. Ф. БУГАЙ. ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЕ ОРГАНЫ
СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ: РЕВКОМЫ 1918—1921.
М. : Наука, 1990.— 320 с.*

Процес створення і діяльності ревкомів є однією з найменш досліджених проблем історії Великого Жовтня та громадянської війни. Тому поява рецензованої узагальнюючої праці привертає значний інтерес науковців, учителів історії, краєзнавців, усіх, хто цікавиться минулим нашої країни.

Монографія складається з вступу, шести розділів, заключення і додатків. Її автор прагнув висвітлити різні аспекти створення та діяльності цих надзвичайних органів влади до передачі її Радам після закінчення громадянської війни.

М. Ф. Бугай проаналізував стан розробки проблеми у радянській та зарубіжній історіографії, дав класифікацію відповідних джерел, охарактеризував архіви, в яких вони зберігаються, збірники документів, історіографічні праці. Однак, на наш погляд, йому слід було більше уваги приділити статтям, присвяченим ревкомам, опублікованим останнім часом у журналах та наукових збірниках.

Як цілком слушно вказує дослідник, діяльність революційних комітетів у роки громадянської війни істотно відрізнялася від функцій ВРК періоду Жовтневої революції. Якщо основним завданням ВРК, що створювалися в ході революції при Радах та у військових частинах, було керівництво боротьбою за встановлення Радянської влади, то пізніше ревкоми насамперед подавали допомогу Червоній Армії, брали участь у відбудові народного господарства. Автор переконливо доводить, що більшість з них діяла як самостійні адміністративні органи, наділені не лише правами військових організацій, а й широкими цивільними і господарськими функціями.

Обгрунтовуючи необхідність створення революційних комітетів, М. Ф. Бугай водночас показує особливості їх діяльності в різних регіонах (Центральний промисловий, Північний і Південно-Західний райони, Поволжя, Урал, Сибір, Дон і Північний Кавказ, Україна і Молдавія, Прибалтика, Білорусія, Закавказзя, Середня Азія) залежно від конкретних умов. На численних прикладах він доводить, що тогочасна обстановка зумовлювала необхідність здійснення докорінної перебудови роботи державного апарату на місцях і створення саме таких надзвичайних органів влади, здатних оперативно вирішувати всі питання в умовах ведення воєнних дій. 24 жовтня 1919 р. ВЦВК затвердив «Положення про революційні комітети».

Автор зосереджує свою увагу на основних питаннях, які доводилося вирішувати ревкомам: боротьбі з контрреволюцією і бандитизмом, допомозі Червоній Армії, розв'язанні продовольчого питання, створенні нового державного і господарського апарату, роз'ясненні трудящим